

НОМО INFORMATICUS: К ПРОБЛЕМЕ ОСМЫСЛЕНИЯ СУЩНОСТИ

Дзєбань А. П.

Предпринята попытка определить мировоззренческие основания понимания сущности человека в условиях становления и развития информационного общества. Выделены основные социальные проблемы, связанные с личностью в условиях становления информационного общества, и наиболее существенные влияния внешней среды на личность в информационном обществе.

Ключевые слова: информация, информационные технологии, информационное общество, компьютеризация, средства массовой коммуникации.

НОМО INFORMATICUS: TO THE PROBLEM OF UNDERSTANDING OF THE ESSENCE

Dzeban O. P.

The understanding of the philosophical foundations of human beings in the formation and development of the information society is attempted. The basic social problems associated with personality in terms of the information society and the most significant environmental effects on personality in the information society.

Key words: information, information technology, information society, computerization, ways of mass communication.

УДК 141:130.2

I. В. Чорноморденко, доктор філософських наук, професор;

I. Д. Загрійчук, доктор філософських наук, доцент

ПОЗНАУКОВА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ МІСЦЕ В СИСТЕМІ КУЛЬТУРИ

Раціональність та її типи ось уже декілька десятиків років перебувають у центрі уваги філософської спільноти, постійно є предметом філософського аналізу, залишаються об'єктом філософування, а різноманіття підходів і аспектів її розгляду постійно зростає. Однак конструктивно-критичне дослідження раціональності як рефлексивно усвідомлена проблематичність власного буття розуму залишається все ще невирішеним завданням. Наукову раціональність в умовах сьогодення багато

сучасних філософів та науковців продовжують розглядати як один із найпомітніших та найважливіших чинників спричинення основних проблем виживання всього людства загалом з огляду на подальший усебічний розвиток науки і техніки. Поступово усвідомлюється той факт, що взагалі зовсім не обов'язково повинна існувати тільки одна єдино можлива раціональність, можуть існувати зовсім різні типи раціональності в системі культури.

Ключові слова: раціональність, філософія, культура, позанаукове знання, пізнання.

Актуальність проблеми. У зв'язку із сучасним станом розвитку раціонального пізнання та становленням постнекласичної парадигми наукового мислення важливим предметом досліджень стають позанаукова раціональність та її місце в осмисленні людиною світу. Без усвідомлення останньої, її природи сьогодні вже неможливо уявити розвиток суспільства. Саме тому є нагальна потреба в дослідженні поняття «позанаукова раціональність» у його взаємодії з культурно-історичним розвитком. **Актуальність** цього дослідження зумовлена також загальною важливістю для сучасної філософії інтерпретації понятійної опозиції «раціональне — ірраціональне», а також гострою полемікою в сучасній філософській думці щодо природи раціонального, меж наукової раціональності та природи позанаукової раціональності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Раціональність та її різновиди в контексті соціокультурного простору активно досліджувались і досліджуються в сучасній філософській думці. Існує досить великий масив зарубіжної і вітчизняної літератури з цієї проблематики. Відповідно до спрямованості нашого дослідження в цій науковій статті слід першочергово виокремити важливі роботи М. Булатова, Н. Бусової, П. Гайденко, М. Поповича [1–4]. Однак слід усе ж таки зауважити, що проблематика саме позанаукової раціональності не належить до найбільш досліджених питань сучасної філософії.

Метою дослідження є осмислення природи позанаукової раціональності у зв'язку із соціокультурними реаліями; визначення характеру відносин форм позанаукової раціональності із системою цінностей суспільства.

Вклад основного матеріалу. Раціональність уже давно перебуває у центрі уваги як української, так і світової філософської спільноти. Не буде перебільшенням, якщо ми скажемо, що раціональність починаючи з Нового часу і дотепер є однією з найбільш важливих категорій філософського мислення, і це, незважаючи на те, що на сьогодні ця категорія піддається чи не найбільшій атаці з боку представників ірраціональної парадигми мислення. При дослідженні ролі і значення поняття раціональності кидається у вічі, що впродовж тривалого часу його культивування філософським мисленням це поняття так чи інакше, але постійно знаходилося в процесі трансформації, демонструвало свою здатність повільно чи стрімко, але змінюватися з часом. Саме ця особлива влас-

тивість раціональності давала їй можливість приймати зовсім незвичні форми, що не тільки викликало збурення в буденній свідомості, але й спричиняло різні форми теоретичного усвідомлення її історичних утворень.

Відмінність форм раціонального мислення в різні епохи розвитку суспільства призвела до необхідності впорядкування цих форм. Були сформульовані різні типи раціональності. Типологізація форм раціональності є неминучою, коли існує потреба виявити певні закономірності в розвитку раціонального способу освоєння людиною світу. Але самі рухливість, мінливість, плінність форм розумного пізнання, у свою чергу, призводять до певної рухливості, трансформації самих типів раціональності. І це відбувається у формі розхитування усталених парадигм, реалізується як перехід від одного типу раціональності до іншого. Так з'являються перехідні форми раціонального мислення, які певний час поєднують у собі елементи різних, але історично близьких типів.

Як уже зазначалося, поняття раціональності починаючи з Нового часу і дотепер було і залишається предметом глибокого філософського аналізу. Причому ця проблема хоча і є предметом філософського аналізу, але так чи інакше, у тій чи іншій формі притаманна і буденній свідомості. Адже остання також оперує формами мислення. Щоправда, категоріальний характер мислення буденної свідомості не доведений до поняття або, іншими словами, належним чином не усвідомлений. Ця обставина породжує певні проблеми взаємодії теоретичного і буденного мислення, оскільки в реальному житті буденна свідомість не відгороджена від теоретичної, і це стосується не тільки окремих індивідів, носіїв свідомості, які між собою комунікують, а й співвідношення різних форм свідомості в теоретичній і практичній діяльності однієї й тієї самої особи. І тому не дивно, що в сучасній філософії множитья розмаїття підходів до осмислення різних аспектів поняття раціональності.

Однак це якраз і є проблемою, адже описування різних аспектів раціональності ще не є її теоретичним, цілісним відтворенням у науковій системі. Можна вважати, що конструктивно-критичне дослідження раціональності як рефлексивно усвідомленої проблематичності власного буття людського розуму є проблемою сьогодення.

Ось як визначає поняття «раціональне» М. Булатов, окреслюючи межі його смислового навантаження: «Раціональне — це мислення як спосіб пізнання, специфіка якого є пізнання відношень і пов'язаних з ними властивостей. Оскільки вони не існують без речей, це утворює тріаду: річ — властивість — відношення» [1, с. 421]. Аналогічну інтерпретацію раціональності ми бачимо і в останніх роботах академіка М. Поповича [6]. У наш час більшість філософів та провідних науковців погоджуються з тим, що необов'язково повинна існувати тільки одна і єдино істинна форма раціональності, можуть і навіть повинні існувати та взаємодоповнювати одна одну різні типи раціональності.

Таку думку ми знаходимо в роботах П. Гайденко, в яких обґрунтовується важливість історичного і соціологічного підходів [4]. І таке розуміння раціональності стає все більш поширеним і загальноприйнятим у XXI ст. Не останню роль у цьому відіграє інформатизація суспільства, яка не тільки до невпізнаності змінила наші попередні уявлення про комунікацію, а й справила вплив на всі сторони життя як суспільства, так і кожної окремої людини.

В умовах сьогодення багато сучасних філософів та науковців продовжують розглядати наукову раціональність як один із найбільш помітних та важливих чинників розвитку суспільства і породження проблем, що безпосередньо стосуються виживання людства, адже саме динамічний розвиток науки і техніки в наш час спричинив появу екологічних та інших проблем в існуванні людини. У цьому контексті важливо зазначити, що деякі дослідники саме в раціональності вбачають головні відмінності сучасної культури, намагаючись звести до неї всі основні соціокультурні характеристики нашої доби [2].

Разом із тим ми бачимо, що раціоналістична культура вихолощує із життя людини деякі важливі сторони її буття. Чиста раціональність може бути використана не тільки в інтересах людини, а й проти неї. Шириться навіть думка, за якою раціоналістична культура взагалі може зробити людей відчуженими, що вона позбавляє їхній життєвий світ важливих складових, які роблять буття *homo sapiens* власне людським, суттєво відмінним від існування інших живих істот.

Саме тому вже тривалий час, з моменту, коли були виявлені негативні наслідки культивування новочасної раціональності, критика наукової раціональності шириться і стає все більш глибокою. І цей процес іде паралельно із загостренням антропологічної кризи, яка виявляється в актуалізації проблем духовності і можливості збереження людської особистості та її розвитку.

Тим не менш слід зазначити, що критика наукової раціональності при всіх її недоліках не означає відмову від раціональності взагалі. Вона була і залишається не тільки важливим методом пізнання, а й способом існування сучасної людини. Ідеться тільки про неминучу трансформацію форм наукової раціональності та необхідність визнання також і позанаукових форм освоєння людиною світу. Раціональність існує як особлива форма філософської рефлексії. З її допомогою людина концептуалізує усвідомлення своєї присутності у світі. Але це зовсім не означає, що поза науковою раціональністю не існує знання. Крім наукового існує також знання за межами науки [5].

Постнекласичний тип наукової раціональності намагається максимально врахувати співвіднесеність знань про об'єкт наукового пізнання не тільки із засобами пізнання, а й з ціннісно-цільовими структурами пізнавальної діяльності. Однак цілком очевидно, що проблема зв'язку наукового знання із знанням, що існує поза межами науки, цим не розв'язується у повному обсязі.

Наголошуємо на тому, що і в наш час позанаукові шляхи одержання знань не втратили свого значення, хоча вони і вважаються часто такими, що є донауковими. А це означає, що вони існували і виконували свою роль до появи науки. Позанаукові форми освоєння світу функціонують і сьогодні, адже вони значною мірою відображають низку важливих сфер буття людини, до яких наука не має відношення. Життєвий світ людини й дотепер значною мірою залишається сферою не науки, а мистецтва, релігії та моралі. Щоправда, сказане зовсім не означає, що наука, наукова раціональність цілком усуваються із даної сфери. Зовсім ні. Наукові та позанаукові форми знання взаємодоповнюють одна одну, і в такий спосіб компенсуються недоліки кожної з них.

Слід звернути увагу на те, що якщо навіть побіжно порівнювати між собою найбільш важливі властивості сучасного наукового знання з найбільш важливими властивостями позанаукових знань, то виявляється, що у них завжди є досить багато спільного: як наукові, так і позанаукові знання цілком можуть уважатися знаннями нелінійними, їхні об'єкти мають усі прикмети віртуальності, або символічності.

Що стосується культуротворчих функцій позанаукового знання, то треба враховувати, що позанаукове знання в умовах сьогодення здебільшого виконує їх не тільки і не стільки прямолінійно, скільки шляхом досить складних трансформацій, а також багаторазового кодування та розкодування окремих із найбільш плідних позанаукових знань [5].

Не менш важливою є також та обставина, що позанаукові знання протягом усієї історії людства відігравали в культурі аж ніяк не меншу роль, ніж знання власне наукові. Твердження: «Наука може все» вже є пережитком минулого, яке можна було серйозно сприймати хіба що в XIX — на початку XX ст., але не сьогодні.

Більш того, якщо використовувати термін «наука» тільки в його власному значенні, то доводиться констатувати, що наукові знання існували не у всякій цивілізації, а з цього випливає висновок про домінуючу роль позанаукових знань у переважній більшості людських цивілізацій.

Отже, загальне значення позанаукових знань для людства в цілому навіть важко переоцінити. Тим більше що значення позанаукових знань аж ніяк не зменшується з часом, а, може, навіть і має певну тенденцію до зростання.

У наш час в умовах глобалізації все більше набувають поширення, звучання та актуальності також порівняно нові навіть для посткласичного філософського аналізу форми і типи раціональності — екологічна, позанаукова, а також інші форми і типи раціональності.

Деякі дослідники проблематики раціональності все частіше звертають увагу також на релігійно-міфологічний тип раціональності. У цьому контексті слід відзначити роботу П. Гайденко, де такого типу раціональність постає

важливою частиною картини світу: це так звана «історична соціологія раціональності» (за термінологією цієї відомої дослідниці), яка дозволяє побудувати реконструкції певних історичних форм світогляду [3, с. 216–234]. Отже, на думку П. Гайденко, така специфічна форма раціональності є важливою та органічною частиною системного світогляду тих історико-культурних епох, де міф чи релігія були вирішальним і панівним фактором.

Аргументовано щодо цієї проблеми є позиція М. Поповича. У невеликій за обсягом оглядовій роботі «Інтенціональний аналіз у філософії науки і філософії культури», а якщо конкретніше, то в розділі «Міфопоетична свідомість і виміри людського “простору вчинків”» [6, с. 29–34], він зазначає, що: «філософія міфу і аналіз архаїчної свідомості стали чи не першими формальними філософіями культури, які виявили інтерес до структурно-семантичних досліджень» [4, с. 29]. Саме реалізація структурно-семантичного підходу дає змогу визначити місце і роль такого типу раціональності у світоглядних побудовах багатьох стародавніх суспільств.

Слід відмітити, що всі названі форми раціональності, як наукової, так і позанаукової, очевидно, корелюються із системою цінностей, притаманною тому чи іншому історико-культурному типу. Дійсно, поява і формування всіх типів раціональності завжди пов'язані з певними ціннісними орієнтирами. Можна стверджувати, що всі ці різновиди раціональності постають важливим фактором формування світоглядних конструкцій. Причому ці конструкції далеко не вичерпали себе. Ми бачимо, як у світогляді наших сучасників відроджуються архетипи релігійної свідомості з її притчевими та міфологічними складовими.

Не виключено, що в майбутньому можуть з'явитися нові форми раціонального ставлення до світу, які також потребуватимуть свого філософського осмислення. Виникне потреба у введенні у філософський обіг нових понять і категорій, які зможуть в адекватній формі відобразити світоглядні трансформації. Ця обставина вимагатиме і від українських науковців роботи з утвердження термінологічної ясності філософських текстів, що вже сьогодні є проблемою, яка, щоправда, викликана іншими причинами, здебільшого з нашого історичного минулого.

Нас цікавить позанаукова раціональність, оскільки вона певною мірою є збірною формою раціонального осмислення світу. Саме тому вона посідає особливе місце в аналізі раціональності взагалі. Позанаукова раціональність, як свідчать про це різноманітні історичні джерела, завжди взаємодіяла і продовжує взаємодіяти в наш час з іншими формами і різновидами раціональності, у першу чергу з раціональністю науковою. У процесі такої взаємодії питома вага різних форм і типів раціональності в структурі раціонального ставлення людини до світу може змінюватись, а це означає, що сфера впливу

кожної з форм раціональності може звужуватися чи розширюватися. Ця обставина вимагає постійної уваги філософської громадськості до проблем раціональності, безперервного дослідження як її структури, так і впливу на світоглядні та методологічні функції філософії.

Зараз важко сказати, яким чином у подальшому розвиватимуться позанаукові форми раціональності. Зрозуміло одне, що на даному етапі наукового пізнання та філософського розвитку позанаукові форми раціональності мають тенденцію до розширення та більш вагомого їх впливу на соціально-світоглядні параметри сучасної людини. А це означає, що трансформації форм і типів раціональності не проходять безслідно як для духовної культури людини, так і для людського суспільства взагалі. Таким чином, можна констатувати, що зміни форм раціонального ставлення до світу тягнуть за собою суттєві наслідки у структурі людського буття.

Висновки. У ХХ ст. більшість філософів, а також науковців почали усвідомлювати, що взагалі зовсім не обов'язково повинна існувати тільки одна єдино можлива форма раціональності, можуть та навіть повинні існувати зовсім різні типи раціональності в системі культури. В умовах глобалізації все більшого поширення, звучання та актуальності набувають також порівняно нові навіть для посткласичного філософського аналізу форми і типи раціональності — екологічна, позанаукова, а також інші форми та типи раціональності. Серед усіх типів та форм раціональності окремо слід виділити позанаукову раціональність. Можна стверджувати, що в подальшому її роль для людської спільноти загалом, а отже, і для філософського аналізу суттєво зростатиме. Основні форми раціональності, як наукової, так і позанаукової, корелюються із системою цінностей, притаманною тому чи іншому історико-культурному типу. Можна також стверджувати, що всі ці різновиди раціональності постають важливим фактором формування світоглядних конструкцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булатов М. О. Філософський словник / М. О. Булатов. – К. : СтилоС, 2009. – С. 421.
2. Бусова Н. А. Модернизация, рациональность и право : монография / Н. А. Бусова. – Харьков : Прометей-Прес, 2004. – 352 с.
3. Гайденок П. П. История и рациональность / П. П. Гайденок, Ю. Н. Давыдов. – М. : Политиздат, 1991. – 367 с.
4. Попович М. В. Інтенціональний аналіз у філософії науки і філософії культури / М. В. Попович // Теорія смислу в гуманітарних дослідженнях та інтенціональні моделі в точних науках / за ред. М. В. Поповича. – К. : Наук. думка, 2012. – С. 5–49.

5. Чорноморденко І. В. Проблема існування знання за межами науки : монографія / І. В. Чорноморденко. – К. : КНУБА, 2005. – 306 с.
6. Чорноморденко І. В. Позанаукові знання і культуротворчий процес : монографія / І. В. Чорноморденко. – К. : КНУБА, 2010. – 360 с.

ВНЕНАУЧНАЯ РАЦИОНАЛЬНОСТЬ И ЕЕ МЕСТО В СИСТЕМЕ КУЛЬТУРЫ

Чорноморденко І. В., Загрийчук І. Д.

Рациональность и ее типы вот уже несколько десятилетий пребывают в центре внимания философской мысли, постоянно являются предметом философского анализа и остаются объектом философствования, а разнообразие подходов и аспектов их рассмотрения постоянно возрастает. Однако конструктивно-критическое исследование рациональности остается все еще нерешенным заданием. Научную рациональность в современных условиях многие философы и ученые по-прежнему рассматривают как один из наиболее важных и наиболее заметных факторов среди основных проблем выживания человечества в контексте всестороннего развития науки и техники. Постепенно осознается тот факт, что вообще совсем не обязательно должна существовать одна единственная рациональность, а могут существовать совсем разные типы рациональности в системе культуры.

Ключевые слова: *рациональность, философия, культура, вненаучное знание, познание.*

THE RATIONALITY BEYOND SCIENCE AND ITS PLACE IN THE SYSTEM OF CULTURE

Chornomordenko I. V., Zagriichuk I. D.

Rationality and its types have been situated in the centre of attention of philosophical community for several dozens of years, they are constantly an object of philosophical analyze, they are an object of philosophizing and variety of approaches and aspects of studying is constantly growing. However, the constructive critical study of rationality as reflectively realized difficulty of mind's own being has remained an unsolved task. In the present conditions many contemporary philosophers and scientists continue to consider one of the most remarkable and important factors to cause the main problems of survival of the whole mankind in general because of the next all-round development of science and technology. The fact that there shouldn't exist only one possible rationality is realized gradually and the fact that there can exist quite different types of rationality in the system of culture is realized gradually.

Key words: *rationality, philosophy, culture, knowledge beyond science, perception.*

